

Harvánková, Klára

O úspěšnosti slad'ování rodičovství a studia doktorských studentek s malými dětmi

Studia paedagogica. 2017, vol. 22, iss. 3, pp. [91]-119

ISSN 1803-7437 (print); ISSN 2336-4521 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SP2017-3-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137156>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O ÚSPĚŠNOSTI SLAĎOVÁNÍ RODIČOVSTVÍ A STUDIA DOKTORSKÝCH STUDENTEK S MALÝMI DĚTMI

THE SUCCESS RATE OF FEMALE DOCTORAL STUDENTS WITH YOUNG CHILDREN IN BALANCING PARENTING AND STUDYING

KLÁRA HARVÁNKOVÁ

Abstrakt

Cílem kvalitativně orientované studie je zmapovat prožívání rodičovství a studia doktorských studentek s malými dětmi. Dílčím cílem je snaba porozumět tomu, jaké dopady má rodičovství nejen na průběh doktorského studia zkoumaných žen, ale rovněž i na jejich další setrvání v akademickém prostředí. Studie představuje výsledky z první fáze výzkumného šetření realizovaného v roce 2016 a využívá data získaná z dvanácti hloubkových rozhovorů s doktorskými studentkami, které zároveň plní rodičovské a studijní povinnosti. Na základě jejich analýzy autorka identifikuje tři hlavní role, které zkoumané ženy prožívají. V návaznosti na prožívané role se text věnuje očekávání vůči pracovnímu prostředí, jehož jsou součástí. Vě výsledku je míra naplnění očekávání představena ve formě subjektivního vnímání přístupu pracovního prostředí jednotlivých žen. Ukazuje se, že kombinace míry ztotožnění s prožívanými rolami, očekávání vůči pracovnímu prostředí a vnímání přístupu pracovního prostředí se poté projevuje odlišnými způsoby zvládnutí kombinace obou životních oblastí. To se protíná i do otázky budoucí akademické kariéry. Závěry studie jsou diskutovány v kontextu již realizovaných výzkumných šetření v dané oblasti.

Klíčová slova

doktorské studium, mateřství, role, slaďování rodičovství a doktorského studia

Abstract

The aim of this qualitative study is to analyze the experience of parenting and studies of female doctoral students with young children. The partial aim of this study is to understand the impact of parenthood not only on the course of doctoral study of these women but also on their further career in academic environment. This study presents first results from research undertaken in 2016. The data was obtained from twelve in-depth interviews with female doctoral students who were engaged in parental as well as study obligations. Its analysis enabled the author to identify the three main roles that such women are experiencing. The paper also focuses on the

expectations placed upon the workplace environment of the women. The degree to which the expectations have been met is presented as a subjective perception of the workplace environment of the individual women. The study shows that combining the degree of internalization of the roles, the expectations of the work environment, and the perception of the workplace environment manifests in different ways of managing the combination of both studying and parenting. This combination then further influences the women' approaches to their future in academia. The conclusions of the study are discussed in the context of contemporary research on the topic.

Keywords

female doctoral studies, motherhood, roles, balancing parenting and studying

Úvod

Česká republika, stejně tak jako ostatní evropské země, řeší otázku rovných příležitostí žen a mužů. Jedním z významných kroků v této oblasti bylo schválení Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020. Mezi priority strategie patří oblast sladění pracovního, soukromého a rodinného života. Ani českému vědeckému prostředí se nevyhnula diskuse nad tématem harmonizace vědecké činnosti a rodiny. Vládní strategie mj. upozorňuje na nízké zastoupení žen a nízkou možnost jejich profesního uplatnění ve vědě, výzkumu a inovacích a nedostatečné zahrnutí genderové perspektivy do tvorby vědecké znalosti a inovací (*Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020*, 2014).

Přestože statistiky za rok 2015 ukazují navýšení počtu žen v doktorském studiu (43,8 %), tento nárůst se v oblasti výzkumu výrazně neprojevuje. Podíl žen mezi výzkumníky dlouhodobě stagnuje a v mnohých oborech spíše klesá. Monitorovací zpráva o postavení žen v české vědě konstatuje, že v roce 2015 byl podíl žen mezi výzkumníky nejnižší od roku 2005 a dosáhl hodnoty 26,9 % (*Postavení žen v české vědě. Monitorovací zpráva za rok 2015*, 2017). Ve vysokoškolském sektoru je zastoupení žen vyšší, a to 35,2 %. Data za rok 2015 ukazují, že k největším propadům v zastoupení žen dochází jednak mezi absolventkami magisterského studia a doktorandkami (ztráta 16,3procentního bodu) a poté u absolventek doktorského studia a profesí výzkumnice (ztráta 17,1procentního bodu). Oproti tomu v roce 2005 činil rozdíl mezi absolventkami doktorského studia a profesí výzkumnice jen 6,5procentního bodu (*Postavení žen v české vědě*, 2017). Studie organizace LERU z roku 2012 upozorňuje, že až 45 % žen s dokončeným doktorským studiem opouští akademické prostředí. Mezi jeden z důvodů, proč ženy z vědy odcházejí, zařazuje nejen tato studie péči o dítě. Cidlinská a Linková (2013, s. 70) připomínají, že „věda není něčím, pro co by se vědkyně vzdaly svých soukromých plánů. Naopak je to právě rodina, kvůli které by ženy na počátku vědecké dráhy byly ochotné se vzdát svých plánů vědeckých“.

Pro některé ženy-vědkyně je sladění jejich vědecké činnosti a péče o dítě natolik neslučitelné, že oblast vědy raději opustí (Červinková, 2007). K podobným závěrům dochází i Cidlinská (2015), která se zaměřuje na příčiny odchodu začínajících vědkyň a vědců z české vědy. Výsledky její studie ukazují, že ženy, které se vzdaly akademické kariéry, uváděly jako jedny z hlavních důvodů pro odchod finanční podmínky a nemožnost sladit rodinný a vědecký život. Právě období doktorského studia může být pro mnohé začínající vědkyně obdobím, kdy zvažují další působení v akademickém prostředí a rozvíjející kariéru a zároveň stojí před otázkou, kdy je nevhodnější čas pro založení rodiny.

Oblast českého vědeckého prostředí a podmínek v něm se v posledních letech dostává do popředí výzkumného zájmu. Jedná se především o práce autorek Národního kontaktního centra – gender a věda (např. Cidlinská, 2015; Červinková, 2007; Linková et al., 2013; Šaldová, 2007), dále např. práce Dvořáčkové, Pabiana, Smitha, Stöckelové, Šimy a Virtové (2014) či text Zábrodské, Mudráka, Květoně, Blatného, Machovcové a Šolcové (2014). Tématu se rovněž věnuje Zormanová (2016). Práci věnující se samostatně otázce doktorského studia a začínající vědecké kariéry nenajdeme v českém prostředí mnoho. Jedním z důležitých textů je závěrečná zpráva Mezinárodního auditu výzkumu, vývoje a inovací v České republice (*Mezinárodní audit výzkumu, vývoje a inovací v ČR*, 2011). Data ohledně podmínek doktorského studia nalezneme rovněž v rámci šetření DOKTORANDI 2014 (Fischer & Vltavská et al., 2014). Otázku začínající vědecké kariéry a oblasti rovnováhy mezi vědeckou kariérou, rodinou a mimopracovním světem představuje text Cidlinské a Linkové (2013). Cidlinská poté ve svém výzkumu otevírá téma odchodů začínajících vědců a vědkyň z české vědy (viz Cidlinská, 2015; Cidlinská & Vohlídalová, 2015).

Předložená studie zaměřuje svoji pozornost na jeden z aspektů, který bývá uváděn jako důvod pro odchod z vědeckého prostředí a který do jisté míry dopadá na budoucí vědeckou kariéru začínajících vědkyň. Cílem studie je z výpovědí doktorských studentek, které jsou zároveň matkami, porozumět jejich prožívání rodičovství a doktorského studia se záměrem postihnout, jaké dopady má rodičovství nejen na průběh doktorského studia zkoumaných žen, ale rovněž na jejich další vědeckou kariéru.

Obraz akademického prostředí a specifikum doktorského studia

Akademické prostředí můžeme považovat za hlavní prostor, kde se v současných společnostech tvoří znalost. Zároveň můžeme charakterizovat vědecké prostředí, které klade velký důraz na kvalitu a objektivitu, jako systém založený na principech *meritokracie*. Tedy prostředí založené na myšlence, že

výkonové faktory (např. úsilí jednotlivce, jeho aktivita, píle) hrají důležitější roli než faktory dané (např. pohlaví, věk, národnost) (Jandourek, 2012; van den Brink & Benschop, 2012). Věda byla a stále je spojována s principy meritokracie, racionality, objektivitu a nezájatosti. Van den Brink a Benschop (2012, s. 15) upozorňují na normu meritokracie v globálním akademickém prostředí, jež vychází z nastavení akademického systému hodnocení, které klade důraz na objektivitu a měření excelence. „Excelence je rozebírána především z hlediska produktivity, recenzního řízení, citačního indexu, mezinárodně posuzovaných publikací a členství v redakčních radách“ (Basu, 2006 in van den Brink & Benschop, 2012; van Raan, 2005 in Van den Brink & Benschop, 2012, s. 15). Excelence, která se jeví jako synonymum pro dosažení nejvyšší úrovně kvality akademického výkonu, poté slouží jako měřítko pro akademické hodnocení a kariérní postup (Deem, 2009 in van den Brink & Benschop, 2012). Dle Rolina a Vainia (2011, s. 34) stát se „top vědcem“ znamená strávit dlouhé hodiny prací, protože jsou to publikace, které jsou nejdůležitějším ukazatelem úspěchu v akademické sféře. Práce v akademickém prostředí je charakteristická na jedné straně velkou flexibilitou, na straně druhé často přesahuje klasickou pracovní dobu. Očenášková a Sobotková (2014a, s. 43) připomínají, že v akademickém prostředí je patrný silící důraz na výkon a výsledky v důsledku nárůstu konkurenceschopnosti a rostoucích požadavků, stejně tak upozorňují na zcela neodmyslitelnou nutnost sledovat aktuální trendy v oboru a neustále se vzdělávat, což je v akademickém prostředí markantnější než jinde.

Ivie a kolegové (2002) diskutují koncept zavedený Ackerovou (1990), která v souvislosti s akademickým prostředím hovoří o tzv. kultuře dlouhé pracovní doby. V rámci této kultury je považováno za samozřejmé, že vědec, který tráví v práci dlouhé hodiny, má konkurenční výhodu v konkurenčním pracovním prostředí. Ylijoki a Mäntylä (in Rolin & Vainio, 2011) vysvětlují, že dlouhá pracovní doba může být interpretována jako strategie, jak získat konkurenční výhodu tím, že pracovník bude viděn a bude mít dobrou reputaci. Kultura dlouhé pracovní doby pak přispívá k obrazu „ideálního pracovníka“ jako vědce bez břemene rodinných povinností (Acker & Webber, 2009 in Vohlídalová, 2013; Červinková, 2007; Ivie et al., 2002). Představa „ideálního pracovníka“ může vytvářet předsudky vůči osobám pečujícím o dítě, které jsou poté v tomto prostředí vnímány jako „odchylka od normy“. Ve výsledku mohou pak tyto panující předsudky vést k chování, kdy jedinci minimalizují nebo skrývají rodinné závazky, aby dosáhli kariérního úspěchu. Pro takové chování nalezneme v zahraniční literatuře užívaný termín bias avoidance behaviour. To lze chápat jako chování jedince s cílem předejít předpojatosti vůči své osobě (Bardoel, Drago, Cooper, & Colbeck, 2011, s. 157).

Přestože se kultura dlouhé pracovní doby jeví jako genderově neutrální, ideální pracovník v rámci této kultury je typicky muž, který je schopen se věnovat práci bez fyzických a sociálních omezení (Acker, 1992, s. 257). Sang, Powell, Finkel a Richards (2015) v rámci svého výzkumu připouštějí, že dlouhá pracovní doba a intenzivní práce je běžná pro různá pracovní prostředí, avšak co od nich odlišuje akademické prostředí, je fakt, že být akademikem neznamená práci od „devíti do pěti“, ale že v tomto prostředí dochází rovněž k nejasnému oddělení hranic mezi prací doma a v zaměstnání (srov. též Bagilhole & White, 2003; Wright, Williamson, Schauder, & Stockfeld, 2003).

Oproti tomu kritici meritokracie ve vědeckém prostředí upozorňují, že takto nastavený systém reprodukuje hegemonické struktury nerovnosti na základě pohlaví, rasy a třídy (Castilla, 2008 in van den Brink & Benschop, 2012; Dovidio & Gaertner, 2000 in van den Brink & Benschop, 2012). Matonoha (2005, s. 6) ve své stati odkazuje na feministickou kritiku tohoto přístupu, která se snaží ukázat, že věda není něco nezajímavého, neutrálního, čistého, vyvázaného z komplexních procesů politického a společenského rozhodování.

Za první krok k akademické kariéře je považováno doktorské studium. Zákon o vysokých školách studium vymezuje následovně: „Doktorský studijní program je zaměřen na vědecké bádání a samostatnou tvůrčí činnost v oblasti výzkumu nebo vývoje nebo na samostatnou teoretickou a tvůrčí činnost v oblasti umění.“ (*ust. § 47 odst. 1 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách*). Statistiky ministerstva školství ukazují, že v roce 2016 studovalo v doktorských programech 19 291 studentů a studentek, z toho žen bylo 8167 (*Statistická ročenka MŠMT 2016/2017*, 2017). Pokud svoji pozornost zaměříme především na ženy¹, jedná se tedy o poměrně nezanedbatelné číslo potenciálních budoucích vědeckých pracovnic, které již jsou /nebo v budoucnosti mohou být rovněž matkami.

Jestliže chceme zabránit odchodu žen již na počátku jejich potenciální vědecké kariéry, je zapotřebí věnovat pozornost mj. i podmínkám, které mají doktorské studentky pro sladění rodičovství a začínající vědecké kariéry v rámci doktorského studia a jak je reflektují. Sladováním rodičovství a doktorského studia rozumíme: míru, ve které jsou jednotlivci srovnatelně zapojení i spokojení se svými pracovními i rodinnými rolami a rovněž dosažení rolových očekávání, která jsou dohodnuta a sdílena mezi jedincem a jeho partnery ve sféře rodinné a pracovní (srov. Greenhaus, Collins, & Shaw, 2003;

¹ Ve své práci se především zaměřím na ženy, vzhledem k současnému stavu, kdy na rodičovskou dovolenou odcházejí necelá 2 % mužů.

Grzywacz & Carlson, 2007 in Slaďování osobního a pracovního života, 2011). Pojem role pak označuje sociálně definované očekávání, které na daného jedince klade jeho sociální okolí z hlediska určité situace a jeho základních charakteristik, jimž se osoba s určitým statutem nebo sociálním postavením řídí. V souvislosti s rolemi se hovoří o procesu socializace, která směřuje k tvorbě systému individuálních rolí, v jejichž rámci jedinec část vnímá jako role přirozené a část jako více či méně vnucené, byť třeba jen v některých interakcích. V rámci teorie rolí je možné rozlišit tři možné přístupy jedince k sociální roli. Jedná se o identifikaci, odstup, kdy jedinec roli navenek hraje, avšak vnitřně se s ní neztotožní nebo dojde dokonce k odmítnutí role (Giddens, 1999, s. 99; Možný, 1975; Nakonečný, 2009, s. 123).

Doktorské studium bývá v obecné rovině považováno za počátek vědecké kariéry. I když hovoříme o studiu, je nutné podotknout, že doktorské studium má svá specifika. V určitém ohledu můžeme průběh doktorátu přirovnat svojí povahou k pracovnímu úvazku. Neusar a Charvát (2012, s. 223) uvádějí, že náplň doktorského studenta není jen o „vlastním studiu“, ale že se skládá z několika různých činností, jejichž kombinace nemusí být vždy snadná. Doktorští studenti při budování své profesní identity zastávají několik sociálních rolí současně, jež vycházejí právě z činností, které vykonávají. Jedná se o roli studentskou, výzkumnickou, učitelskou, kolegiální a expertní (viz Neusar & Charvát, 2012, s. 223). V současně probíhající diskusi o podmínkách doktorského studia bychom pak mohli doktorské studium připodobnit k tzv. „prekérní práci“ (*precarious work*). Vosko (2006 in Dudová & Hašková, 2014, s. 20) uvádí čtyři hlavní dimenze prekérní práce. Tyto dimenze bychom mohli rovněž identifikovat v určitém ohledu i v rámci doktorského studia. Jedná se o: krátkodobost nebo velké riziko ukončení pracovního poměru, nedostatek kontroly nad pracovními podmínkami, nedostatek ochrany zaměstnání, nízké příjmy blízko hranice příjmové chudoby (Vosko, 2006 in Dudová & Hašková, 2014, s. 20). O nárůstu prekarizace hovoří v souvislosti s proměnami akademického prostředí také Cidlinská a Linková (2013, s. 54): „Z vědy se stává povolání s nejistým profesním výhledem [...]. Příslib relativně stabilního akademického uplatnění se ale pro stále více začínajících vědců a vědkyň stává nedosažitelnou chimérou.“

V návaznosti na výše uvedené lze konstatovat, že doktorské studium vyžaduje po začínajících vědcích velké nasazení a časovou flexibilitu. V případě, že k daným povinnostem přibývají i povinnosti jiné, zejména pak péče o rodinu, jsme postaveni před otázku, jak to všechno dohromady skloubit a pokračovat v začínající vědecké kariéře. Očenášková a Sobotková (2014a, s. 43) shrnují, že velký důraz na výkon, požadavek maximální flexibility v akademickém prostředí, rostoucí požadavky zahrnující nutnost zahraničních vědeckých stáží a důraz na publikační činnost, ale na druhé straně i tou-

ha po založení rodiny a možnostech zkombinování rodinného a profesního života, mohou vést k tomu, že mnohé ženy v mladší a střední dospělosti dobrovolně odstupují od vědecké kariéry.

Ženy v akademickém prostředí

V rámci akademického prostředí se gender a věda stávají pevnou součástí feministického a genderového bádání od 70. let minulého století. Jeden ze směrů, na který se zaměřuje oblast výzkumu, je postavení žen v akademickém prostředí. Tento směr se věnuje zkoumání horizontální a vertikální segregace, vlivu rodičovství na akademické dráhy a vědecký výkon, analyzuje kombinaci práce a rodiny. Mezi jeho témata rovněž patří zkoumání negativních dopadů maskulinní vědecké kultury na možnost žen v tomto prostředí prospívat a také otázky definice a měření kvality a úspěchu (Linková et al., 2013). Ženy ve vědeckém prostředí stále narážejí na genderové stereotypy jak ve vědě, tak o ženách v ní. Linková et al. (2013, s. 28) představuje výčet stereotypů, které ve vědeckém prostředí stále přetrvávají. Jedním ze stále běžných stereotypů je předsudek, že ženy nejsou tak oddanými vědeckými pracovníci jako muži, kvůli péči o děti. Tento mýtus je podle Vohlídalové (2013) podporován stále panujícím konzervativním pohledem na mateřství, jež zahrnuje představy o tom, co znamená „být správná matka“ a jaké jsou potřeby malých dětí.

Volba akademické dráhy pro ženy rovněž znamená nutnost nejen překonávat předsudky, které jsou s touto profesí spojeny, ale rovněž zvládnout překážky, které si lidé mimo akademický svět neumí představit (Očenášková & Sobotková, 2014a, s. 41). Autorky dále uvádějí, že ženy v akademickém prostředí „svádějí neustálý boj se stereotypním chápáním akademického světa jako typicky mužského, věnují se různorodé a nikdy nekončící činnosti od práce badatelské přes výuku až po administrativní a organizační aktivity“ (Očenášková & Sobotková, 2014a, s. 41).

V souvislosti s doktorským studiem je důležité si uvědomit, že se jedná o období, které do jisté míry kopíruje životní etapu mnohých žen, kdy zvažují vhodné načasování jejich mateřství. K podobným závěrům docházejí i některé zahraniční studie (např. Hardy et al., 2016; Ward & Wolf-Wendel, 2004), které připomínají fakt, že vědecká kariéra začíná většinou okolo třicátého roku, kdy mnohé plánují rodičovství. K úvahám o vhodnosti načasování mateřství přispívá v praxi běžná představa o kontinuitě a linearitě vědecké pracovní dráhy vycházející z modelu lineární pracovní dráhy, která není přerušována rodičovskou dovolenou (Acker & Webber, 2009 in Vohlídalová, 2013). Tato skutečnost je v současnosti diskutována v souvislosti s konceptem genderové kultury akademické sféry (Acker & Webber, 2009 in

Vohlídalová, 2013; Bagilhole, 2002; Harley, 2003 in Vohlídalová, 2013). Podle tohoto přístupu akademické prostředí ženy do jisté míry vylučuje, jelikož je postaveno na základě kariérního modelu, který předpokládá dokonale flexibilního pracovníka, který je mobilní a ochotný věnovat práci veškerý čas, nemá pečovatelské závazky v soukromém životě a především nedochází u něj k výraznému přerušování pracovní kariéry (Bagilhole, 2002; Mason & Gulden, 2004 in Vohlídalová, 2013, s. 99). „Jedná se tedy o model, který odpovídá spíše mužskému průběhu pracovní dráhy a je zpravidla v rozporu s mateřstvím, případně aktivním otcovstvím.“ (Vohlídalová, 2013, s. 99).

Mnoho žen, nejen v akademickém prostředí, nechce řešit dilema, zda rodina, nebo kariéra, ale chtějí zkombinovat oboje. Linková a Červinková (2013, s. 23) připomínají: „Doktorandky i vědkyně na počátku dráhy často doufají v to, že bude možné mít obojí – jak vědeckou kariéru, tak děti – a jsou omezeny tím, co je možné udělat, ať již v rámci instituce, profese a vůbec jejich osobních preferencí.“ Očenášková a Sobotková (2014b, s. 43) dodávají: „Pro ženy akademičky je velmi obtížné být úspěšné v práci i v soukromí a zařídit se tak, aby jedna z těchto oblastí nestrádala.“ Na úspěšnou akademickou kariéru (v našem případě doktorské studium jako její počátek) lze nahlížet jako na možný nástroj jejich seberealizace, ale zároveň také jako potenciální zdroj vlastního rolového konfliktu a konfliktu s partnerem (Očenášková & Sobotková, 2014b).

Chromková Manea a Rabušic (2014, s. 2), připomínají, že lidé jsou často v určitých fázích životního cyklu vystaveni rozhodování, jak sladit dvě důležité oblasti života: placenou práci a rodinu. Podle výše uvedených autorů se může zdát, že v moderních společnostech vytvářejí práce a rodina výrazně odlišné a náročné světy, tak že jejich vzájemné propojení je obtížné, jelikož jsou to světy, které si navzájem konkurují. Pro mnoho lidí, kdy často se jedná o ženy, vzniká dilema, kterému světu dát přednost, který svět preferovat. Při zvládnutí kombinace těchto dvou životních oblastí se mohou mnohé ženy, i mimo akademický svět, dostat pod určitý tlak či stres. Zvládnutí této situace mohou ženám pomoci tzv. copingové strategie (coping). „Coping vymezují Lazarus a Folkmanová jako behaviorální, kognitivní nebo sociální reakce jedince, jejichž cílem je regulace vnitřních nebo vnějších tlaků pramenících z interakce jedince s prostředím“ (Špaténková, 2004, s. 36). V odborné literatuře nalezneme různě popsané způsoby copingu a jejich klasifikaci (viz např. Hošek, 2001; Kebza, 2005; Křivohlavý, 1994 aj.). Pro účely tohoto textu se budu držet dělení dle Lazaruse a Folkmanové (in Špaténková, 2004, s. 36), kteří rozlišují dvě základní strategie zvládnutí: zaměření se na sebe a zaměření se na problém. V rámci strategie zaměření se na sebe se daný jedinec zaměřuje na sebe a své emoce. Nepříjemné napětí se pak snaží eliminovat únikovými mechanismy. V rámci strategie zaměření se na problém je zahrnuta snaha působit na prostředí, ovlivnit ho a změnit.

V souvislosti s otázkou kombinace doktorského studia a rodičovství se otevírá otázka, jestli se svojí povahou nejedná o natolik odlišné světy, že se mnohým ženám nemusí dařit jejich sladění, a proto raději vědecké prostředí opouštějí.

Metodologie

Předkládaný text je průběžným výsledkem širšího výzkumu, který je realizován pro účely disertační práce zabývající se tématem sladění rodičovství a začínající vědecké kariéry v kontextu doktorského studia. Jedním z dílčích témat, které se vynořilo v průběhu prvotních analýz, je přístup zkoumaných žen k otázce kombinace doktorského studia a rodičovství s ohledem na očekávání vůči pracovnímu prostředí v rámci této oblasti.

Cílem předkládané studie je porozumět tomu, *jakým způsobem přistupují doktorské studentky s malými dětmi ke kombinaci jejich studia a rodičovství*. A rovněž zjistit, *jaká jsou očekávání doktorských studentek s malými dětmi vůči pracovnímu prostředí, jehož jsou součástí*.

Nástrojem k porozumění zkoumané situace je datový korpus získaný z 12 rozhovorů s doktorskými studentkami, jež popisují svoje prožívání v oblasti kombinování studia a rodičovství, s přihlédnutím k očekáváním vůči pracovnímu prostředí, jehož jsou součástí.

Vzorek

Výzkumný vzorek tvoří 12 studentek doktorského studia z vybraných třech univerzit v Brně (v prezenční i kombinované formě), které zároveň pečují o dítě do šesti let a studují v doktorském studijním programu. Vzorek byl sestavován graduálně a při vzorkování jsem užila specifického postupu při volbě konkrétních případů (Švaříček & Šedřová et al., 2007, s. 75). Konkrétně se jednalo o výběr vhodných případů. Účastnice výzkumu byly nejprve vybírány záměrně z řad mých známých, známých mých známých, dále pak metodou sněhové koule. V okamžiku, kdy se mi již nedařilo oslovovat respondentky prostřednictvím metody sněhové koule, rozhodla jsem se, že oslovím potenciální respondentky skrze studijní oddělení pro doktorské studium na vybraných univerzitách. Tato moje snaha bohužel nepřinesla kýžený efekt, proto jsem jako poslední metodu využila inzerát na sociální síti, pomocí kterého se podařilo získat zbývající respondentky do výzkumného vzorku. Sledovanými kritérii byly: typ studia, kdy pro účel výzkumu byly preferovány studentky v prezenční formě studia, nebo v případě kombinovaného studia byl požadavek na částečný úvazek pro katedru, a dále pak věk dětí respondentek maximálně do šesti let věku. Ve výsledku byl získaný vzorek tvořen šesti studentkami s humanitním zaměřením, tři studovaly přírodní vědy, dvě se věnovaly technickému oboru a jedna ekonomickému.

Podrobnější charakteristiku respondentek popisuje tabulka 1.

Tabulka 1
Charakteristika respondentek

Respondentka ²	Obor	Počet dětí	Ročník studia při narození dítěte	Akademická dráha – plán po skončení studia (v době pořízení rozhovoru)	Současná situace (cca rok od pořízení rozhovoru 5/2017)
Anna	Technický (TE)	1	2.	nepokračovat	Nyní pracovní úvazek mimo univerzitu, odevzdává disertační práce návrat momentálně neplánuje
Bára	Humanitní (HU)	1 (+1)	2.	pokračovat	Přístup na kombinovanou formu, narozeno druhé dítě, dopisuje disertaci
Cecílie	Humanitní (HU)	2	na doktorát nastupuje s dětmi	pokračovat	Pokračuje ve studiu
Dana	Humanitní (HU)	1	4.	pokračovat	Úspěšně ukončeno studium, pracovní úvazek na univerzitě
Eva	Humanitní (HU)	2	na doktorát nastupuje s dětmi	nepokračovat	Stále studuje, úvazek mimo univerzitu, druhé magisterské studium
Františka	Humanitní (HU)	2	na doktorát nastupuje s dětmi	spíše externí spolupráce na výuce	Studium úspěšně dokončeno, v akademické dráze nepokračuje
Gábina	Humanitní (HU)	1	na doktorát nastupuje s dětmi	spíše externí spolupráce na výuce	Doktorské studium přerušeno
Hanka	Humanitní (HU)	1	4.	pokračovat	Úvazek na univerzitě, dopisuje disertaci
Iva	Přírodní (PŘ)	1 (+1)	4.	nepokračovat	Přerušeno, narození druhého dítěte
Jana	Přírodní (PŘ)	1	1.	pokračovat	Pokračuje ve studiu 2. rok
Karolína	Technický (TE)	1	3.	nepokračovat	Přístup na kombinovanou formu
Lenka	Ekonomický (EK)	1	4.	pokračovat	Návrat po přerušení studia, dopisuje disertaci

² Jedná se o pseudonymy, nikoliv reálná jména respondentek.

Výzkumný design a sběr dat

Vzhledem k povaze zkoumaného jevu přistupuji ke zkoumání dané reality skrze kvalitativní výzkumnou strategii, která mi umožňuje získat komplexní obraz zkoumaných jevů (viz Miovský, 2006; Švaříček & Šedřová et al., 2007). Výzkumný design lze definovat jako exploračně-explanační (srov. např. Marshall & Rossman, 2006; Mills & Birks, 2014; Patton, 2015), jelikož cílem předkládané studie je detailně prozkoumat a popsat přístup doktorských studentek ke kombinaci doktorského studia a rodičovství v souvislosti s narozením dítěte a rovněž je snahou porozumět vzájemným souvislostem zkoumaného jevu. Pro sběr dat byl zvolen hloubkový rozhovor za účelem získat popis prožívaného světa zkoumaných žen s respektem k interpretaci významu popsáných jevů (Kvale, 1996 in Švaříček & Šedřová et al., s. 159). Schéma rozhovoru obsahovalo 26 otevřených otázek, které se týkaly oblastí doktorského studia, rodičovství, partnerství, podpory ze strany pracoviště a rodiny, zvládání plnění rodičovských a studijních závazků. Při přípravě schématu polostrukturovaného rozhovoru jsem použila tzv. pyramidový model dle Wengrafa (2001), kdy jsem nejprve rozdělila základní výzkumnou otázku na dílčí specifické otázky, které jsem následně rozložila do tazatelských otázek. Ve shodě s etickými zásadami kvalitativního výzkumu (srov. Švaříček & Šedřová et al., 2007) byl respondentkám vysvětlen účel výzkumu, byl zajištěn informovaný souhlas a zkoumané ženy byly rovněž ujištěny o zachování důvěrnosti získaných informací a byla jim slíbena anonymita poskytnutých dat. Dotazované ženy měly možnost kdykoliv z výzkumu vystoupit. Všechny respondentky jsou vedeny pod pseudonymy. Pro zachování anonymity není v textu uveden konkrétní obor studia ani studovaná univerzita, ale pouze obecné zaměření. Dále byly v textu anonymizovány veškeré údaje, které by mohly vést k identifikaci jich samotných, ale i osob, které byly v rozhovorech zmíněny.

Rozhovory proběhly v průběhu měsíců prosince 2015 až června 2016 a trvaly v průměru 60 minut. Termín rozhovoru byl dopředu domluven tak, aby se na něj respondentka mohla připravit a měla vyhrazený čas. Rozhovory probíhaly především v neformálních prostorách (kavárna, dětské hřiště), nebo na pracovištích mimo kancelář respondentek a v jednom případě v kanceláři tazatelky. Všechny rozhovory byly nahrány na diktafon a následně přepsány do podoby textu. Mimo nahrávky jsem si vedla terénní deník s poznámkami, kde byly zaznačeny všechny neverbální projevy, které byly součástí rozhovoru. Přepis jednoho rozhovoru měl průměrně 18 stran, celkový datový korpus čítal cca 220 stran textu.

Analýza dat

Všechny přepsané rozhovory byly zpracovány v programu ATLAS.ti. Pro analýzu dat jsem zvolila přístup, který při užití jednotlivých analytických strategií částečně vychází z designu zakotvené teorie dle autorů Strausse a Corbinové (1999) a Charmazové (2006). Analýzu dat jsem začala pomocí techniky otevřeného kódování podle doporučení autorů Švaříčka a Šedové (2007), kdy byl text rozdělen do menších jednotek, kterým byly přiřazeny jednotlivé kódy. Následně po otevřeném kódování byly kódy systematicky kategorizovány. Současně jsem v průběhu otevřeného kódování využila techniku poznámkování (memo-writing) dle Charmazové (2006), kdy jsem si průběžně zaznamenávala možné analytické nápady a schémata. Jako další analytické postupy byly užity analytická indukce a konstantní komparace.

V rámci prvotní analýzy vznikly tři ústřední kategorie: *neviditelné bariéry, hledání vlastní identity a způsoby zvládání*. Tyto tři hlavní kategorie pak sestávaly z dílčích oblastí, které společně tvořily ucelený komplex prožívání zkoumaných žen a staly se výchozím bodem pro další analýzy. V dalším kroku jsem se proto zaměřila podrobněji na oblast hledání vlastní identity, která je spojena s otázkou kombinace rodičovství a doktorského studia v optice rolí, které zkoumané ženy zastávají. V průběhu analýzy jsem identifikovala několik rolí, které zkoumané ženy prožívají a které se odrážejí v přístupu žen k otázce sladování rodičovství a studia. Konkrétně se jedná o roli: *mateřskou, doktorandskou a partnerskou*. Pro účely tohoto příspěvku jsem si především vybrala detailnější popis dominantních rolí matky a doktorandky, které se snažím zasadit do širšího kontextu zkoumaného jevu. V průběhu analýzy, kdy byly kódy seskupovány do skupin, jsem si všimla vzájemných podobností a rozdílů mezi jednotlivými respondentkami, na jejichž základě byla sestavena typologie vnímání přístupu pracoviště k otázce sladování rodičovství a studia optikou zkoumaných žen. V návaznosti na jejich vlastní interpretaci prostředí lze v analyzovaných datech rovněž identifikovat odlišné copingové strategie zkoumaných žen při zvládání jejich současné životní situace. Pro přehlednost je typologie uvedena v následující tabulce.

Tabulka 2

Typologie vnímání přístupu pracoviště k otázce sladování rodičovství a studia optikou zkoumaných žen

Přístup pracoviště optikou zkoumaných žen	Copingová strategie
Podporující (Family Friendly)	Sladit
Neutrální až genderově slepý	Oddělit nebo skrýt
Nepodporující až nepřátelský	Odejít

Získaná data prezentují vnímání a postoje samotných akterek, tedy doktorských studentek. Výsledky získané v rámci tohoto výzkumného šetření rovněž nelze dále zobecňovat. Zároveň je nutné podotknout, že získaná data mi však nenabízejí možnost zahrnout do analýzy a interpretace strukturální faktory. Vzhledem k citlivosti probíraného tématu byla patrná u některých respondentek tendence k sociální dezirabilitě, tedy snaze formulovat sociálně přijatelné odpovědi (srov. např. Švaříček & Šedřová et al., 2007; Willerton, 2012), kdy především v otázkách směřujících na podporu ze strany jejich pracoviště a přístup akademického prostředí reagovaly zkoumané ženy na tuto otázku spíše vyhýbavě, nebo dalo by se říci politicky korektně, a to pravděpodobně z obav, že by se jejich výpovědi mohly dostat k vedení pracoviště. Tohoto rizika jsem si byla vědoma, proto jsem již při prvotní komunikaci respondentky ujistila, že veškerá data budou anonymizována a že v textu nebude uvedeno nic, co by je mohlo identifikovat s ujistěním, že si velmi vážím jejich otevřenosti a upřímnosti. Zároveň mohla tato snaha pramenit z obav, že jako tazatel neporozumím jejich aktuálnímu prožívání a životní situaci. Toto riziko jsem se snažila eliminovat vlastní otevřeností vůči respondentkám, kdy jsem jim sdělila, že i já jsem členem zkoumané skupiny. Následující část příspěvku je věnována podrobnější interpretaci zjištěných nálezů.

Výsledky

Mnobočetnost rolí a kombinace studia a rodičovství

Při hledání odpovědi na otázku, jak rodičovství vstupuje do začínající vědecké kariéry doktorských studentek, je důležité se nejprve zaměřit na komplex rolí, které respondentky zastávají. Identifikace a představení jednotlivých rolí umožňují hlubší pochopení zkoumané problematiky pohledem zapojených žen. Pro účely své práce jsem identifikovala a dále pracuji s rolemi, které jsou v jejich výpovědích nejvíce zastoupeny a výrazně se promítají do oblasti kombinace studia a rodičovství. Konkrétně se pak jedná o roli: *mateřskou, doktorandskou, partnerskou*, která do jisté míry zasahuje do obou předchozích rolí. Přičemž roli doktorandskou můžeme ve shodě s Neusarem a Charvátém (2012) rozdělit na roli studentskou a roli začínající vědkyně. Identifikace s jednotlivými rolemi se poté odráží nejen v jejich interpretaci pracovního prostředí, ale i ve způsobech, jak se vyrovnávají se vzájemnou kombinací rodičovství a studia s cílem nalézt spokojenost v obou životních oblastech.

Získaná data ukazují různou *prioritizaci a odlišný přístup k prožívaným rolím*, kdy mateřská role zaujímá v komplexu rolí privilegované první místo, jak vidíme např. v tvrzení Anny (TE): „*Potom samozřejmě bylo na prvním místě dítě místo studia, že.*“ Citace Anny nám ukazuje změnu priorit rolí s narozením dítěte. V souvislosti s načasováním narození dítěte a s ohledem na pokročilost

studia a narůstajícím věkem dětí lze však mezi respondentkami pozorovat rozdílnou míru ztotožnění se s náplní mateřské role a nabývání či ubývání významu doktorandské role. Ve výpovědích respondentek je možné rozlišit dvojí přístup k mateřské roli. První skupina je tvořena ženami, které zdůrazňují mateřství jako hlavní náplň a poslání. Oproti tomu druhá skupina nahlíží na svoje mateřství s určitým odstupem a připouští důležitost i ostatních rolí. Karolína patří k první skupině žen a jako hlavní vnímá mateřství: „...*že jakoby si myslím, že věnovat se jako synovi je jako pro mě asi důležitější než prostě získávat nějaký vědecký titul.*“ Karolína (TE) v souboru zkoumaných žen patří ke skupině žen, které otevřeně přiznávají, že jejich hlavní rolí je být matkou, nikoliv začínající vědkyní. Toto jednoznačně deklarované přimknutí k mateřské roli je nejvíce patrné u respondentek, které hodnotily své pracoviště jako nepodporující, případně se jim hůře vyrovnávalo s nároky akademického prostředí.

V získaných datech nelze jasně identifikovat druhý pól, kdy lze tvrdit, že prioritní je role doktorandky. Avšak mezi zkoumanými ženami lze pozorovat určitý odstup od jejich mateřské role, jak ilustruje vyjádření Lenky (EK): „*Já jsem asi taková zvláštní matka, já to moje dítě prostě miluju, ano, jako nekonečná láska [...] ale já nejsem ten typ, kterej by potřeboval jako se v tom nějak vyžívat jako v tý mateřské.*“ Pokud bychom Lenčino vyjádření přenesli na pomyslnou škálu mateřství – studium/vědecká činnost, můžeme říci, že Lenka patří ke skupině matek, u které v jistém ohledu dochází k nadřazenosti doktorandské role, což uzavírá její tvrzení: „*Takže prostě pro mě prostě není prioritou být s tím děckem doma.*“ Toto její vnitřní nastavení může vycházet jednak z její ambicióznosti ve vztahu k vědeckému prostředí a budoucí kariéře v této oblasti, zároveň Lenka patří ke skupině žen, které vnímají své pracoviště a vědu samotnou jako ideální prostředí pro kombinaci rodičovství a profesní dráhy.

Poslední skupinou, která je ve zkoumaném vzorku zastoupena v nejvyšším počtu, jsou ženy, které akcentují důležitost obou rolí, ale nedochází u nich k jasnému převážení té dané role. V jejich výpovědích sice zaznívá prioritou v podobě dítěte, zároveň ale respondentky jakoby opatrným způsobem akcentovaly rovněž pro ně důležitost doktorského studia a vlastního rozvoje. Opatrnost při konstatování důležitosti doktorandské role a jejich vlastní seberealizace mohla vycházet z faktu, že mezi většinou zkoumaných žen stále v různých podobách přetrvával tradiční pohled na mateřství a rovněž „ideál dokonalé matky“ včetně modelu „intenzivního mateřství“. Tato skupina žen hodnotila přístup svého pracoviště neutrálně nebo bez zájmu s vlastní nejistotou ohledně pokračování vědecké kariéry.

Přestože většina zkoumaných žen se snaží skloubit svoji mateřskou roli s rolí doktorandskou a úspěšně ukončit studium, v jejich výpovědích je patrný stále přítomný *tradiční pohled na mateřství*, který se promítá především v přístupu k doktorandské roli: „*Prostě v ženě je zakódovaný to prostě mateřství,*

starání se o tu rodinu a muž přeci jenom jako vydělává a kdesi cosi.“ (Iva, PŘ). Konzervativní pohled se často projevoval v souvislosti s plněním domácích prací a péčí o dítě. I když samotné ženy často uváděly, že jim partner s péčí o dítě i domácností pomáhá, stále u nich převládal pocit, že je záležitostí ženy, aby bylo doma uklizeno, navařeno a postaráno o děti. Právě Iva je jednou z žen, u kterých tradiční pohled na mateřství přispěl k definitivnímu rozhodnutí, že se po skončení doktorátu nechce již věnovat akademické kariéře a plánuje odchod do soukromé sféry věnující se výzkumu.

Oproti tradičnímu pohledu na rodičovství zaznívala ve výpovědích několika zkoumaných žen určitá kritika směrem k současnému společenskému pohledu na mateřství. „*Mně vadí, že s ní jako vlastně z hlediska ty společnosti jako musím být...*“ (Lenka, EK). Lenka v průběhu rozhovoru popisuje své rozčarování ohledně panující představy ideální péče o dítě do tří let a zároveň určitého kritického pohledu na pracující matky malých dětí, které se chtějí věnovat rozvoji své kariéry. To může souviset s rozvojem modelu „intenzivního mateřství“ (viz např. Pavlicová, 2016), kdy některé ženy vnímají péči o dítě jako své poslání a jsou ochotné tomu obětovat vlastní potenciální profit. Podle tohoto přístupu je matka, které jde více o uspokojení svých potřeb než potřeb dítěte, špatná matka (Guendouzi, 2005; Hays, 1996 in Pavlicová, 2016). Příklad Evy (HU) ilustruje, jak se může představa dokonalé matky a intenzivního mateřství promítnout do chování ženy v souvislosti s jejím studijním či pracovním nasazením: „...*protože já jsem ještě taková jako... Taková ta matka, co se snaží mít všechno jako perfektní, co se snaží všechno o všem vědět, všechno dělat co nejlíp, co nejpřirozeněji pro to dítě, [...], takže jsem si to jako nesnažila nějak zjednodušit, abych prostě necítila nějak se provinile vůči tomu dítěti, že si dělám nějakou svoji věc ještě navíc.*“ Představa dokonalé matky u některých žen vyvolávala pocit viny za vlastní potřebu seberealizace a otevírala pochyby o správnosti rozhodnutí pokračovat ve studiu v souvislosti s narozením dítěte. Pocit provinění byl nejvíce patrný u skupiny žen, které měly děti v kojeneckém nebo batolecím věku.

V souvislosti s vyjádřenými pochybami se ve výpovědích objevovaly určité představy o „dobré matce“: „*Jako spoustu věcí jako nedělám tak dobře, jak třeba ti ostatní, nemám ty albíčka teda těch dětí, jo. Snažím se spíš takové ty materiální věci jako vynechat, jo. Moje kamarádky mi ukazují, jak mají udělaný ty alba a takový ty věci, který jsou kolem těch dětí.*“ (Františka, HU). Téma fotografií a fotoalb opětovně zaznívalo v několika rozhovorech právě v souvislosti s tím, kdy ženy přemýšlely nad tím, jestli dobře naplňují mateřskou roli, když nemají čas dětem vytvářet fotoalba. Rozličné výpovědi v průběhu rozhovorů ukazují na velmi významnou hodnotu času. Čas je pro mnohé zkoumané ženy nedocenitelným artiklem v několika úrovních. Ať už se v prvé řadě jedná o čas strávený s dítětem, a je otázka, zdali věnují dostatečný prostor péči o něj. Téma dostatečné péče o dítě a myšlenka, jestli jej o něco neochuzují kvůli

svému studiu, provázela průběh všech rozhovorů a zdá se, že je pro mnohé ženy stále citlivou: „...*jsou chvíle, kdy se pokládám jako za špatnou matku, že prostě mám někdy pocit, že se tomu dítěti dostatečně nevěnuju*“ (Lenka, EK). V návaznosti na to můžeme odhadovat, do jaké míry je pro ženy zásadní, zdali mají vytvořená alba fotek svých dětí. Tuto spojitost s časem můžeme interpretovat jako určitý materializovaný důkaz toho, kolik jsou ženy ochotné věnovat svého času dítěti, a rovněž jako hodnotu něčeho, k čemu se můžeme vrátet kdykoliv v čase.

Druhá významná role, kterou ženy zastávají, je *role doktorandky*, jež v sobě zahrnuje dílčí role studenta a začínající vědkyně. V získaných datech se ukazuje, že právě role začínající vědkyně je ta, se kterou se ženy více identifikují než s rolí studentskou. Téměř všechny zkoumané ženy v průběhu rozhovorů vyjádřily své nadšení a zaujetí vědou, a přestože si jsou vědomy časové náročnosti této profese, rozhodly se vynaložit úsilí a doktorské studium úspěšně ukončit bez ohledu na to, zda budou v akademické profesi pokračovat. Soubor očekávání role začínající vědkyně je pak tím, co pro ženy hraje významnou roli s ohledem na jejich fungování v akademickém prostředí. Pro mnohé z dotázaných žen je něčím, kvůli čemu jsou ochotné slevit ze svých ostatních rolí. Slova Hanky (HU) vystihují vztah žen k vědě samotné: „*Jakoby věda je strašně krásná, strašně zajímavá, ale strašně časově náročná.*“ Opět se zde dostáváme k otázce času, kdy časová náročnost vědecké práce je pak něčím, co mnohé do jisté míry stresuje. V souvislosti s časovou náročností vědecké práce se otevírá otázka, nakolik je doktorské studium a s ním spojená začínající vědecká činnost pro ženy matky odlišná oproti např. běžnému pracovnímu úvazku žen s malými dětmi. Může to být specifikum akademické práce, která je charakteristická na jedné straně velkou mírou flexibility, na straně druhé požadavkem na mobilitu jednotlivých pracovníků, důrazem na aktivní publikační činnost, nebo neustálé se vzdělávání v oboru. „*Takže teď vlastně zjišťuju ten reálný stav, že to úplně není tak, jak jsem si představovala, takže nechtěla bych tím být prostě převálcovaná a věnovat tomu...*“ (Gábina). Konfrontace představ s reálným stavem je umocněna právě mateřskou zkušeností, kdy čas je pro zkoumané ženy tou nejcennější devízou. Nedostatek času je pak přičítán jednak mateřské roli, kdy mají pocit, že nevěnují dostatek času péči o dítě, jednak doktorskému studiu, kdy cítí, že ne vždy stíhají držet tempo s bezdětnými kolegy např. v oblasti publikací.

Analyzovaná data ukazují, že vnímání akademického prostředí závisí na míře ztotožnění se s rolí doktorandky: „*Tak já jsem vlastně tím, že jsem jako člověk z praxe, tak jsem nikdy nebyla ten jakoby ten pravý vědec, který přišel opravdu bádát úplně. Pro mě je to spíš jako takové rozšíření si obzorů, ale jako nešla jsem za tím, že chci dělat jako úplně nějakou kariéru tady v téhle oblasti, to ne.*“ (Františka). Míra ztotožnění se s doktorandskou rolí se poté jeví jako klíčová pro zvládání kombinace rodinného a vědeckého života. V praxi pak mohou nastat situace,

kdy přes původní identifikaci s rolí vědkyně dochází u žen vlivem zásahu z vnějšího prostředí ke změně a ženy se obracejí k roli mateřské, kterou mohou vnímat jako možný únik z akademického prostředí. Zkoumané ženy mezi důvody pro odchod z akademického prostředí zařazují nevhodné nářky kolegů nebo diskriminaci nadřízených, ale rovněž neustálý tlak na vysoké pracovní tempo: „*Myslím, že to bych úplně jako naplno na sto procent dělat nechtěla, spíš jako takový, aby to nemuselo být nutný, že musí se bonem něco a musíte publikovat a musí to být [...] Prostě že člověk si řekne, publikuj, nebo zhyň.*“ (Gábina, HU). Zpomalení publikační činnosti, neschopnost udržet vysoké pracovní tempo a v důsledku i zpomalení začínající vědecké kariéry patřilo mezi nejvýraznější negativa, které ženy spojovaly s jejich vlastním rodičovstvím. Přestože je zpomalení publikační činnosti jakýmsi logickým stavem, zůstává otázkou, zda přimknutí k mateřské roli nemůže být způsob, jak se vyrovnat s náročností akademické profese. Na druhou stranu vidíme, že pro určitou skupinu žen může být příklonění se k roli doktorandky nástrojem seberealizace a možným únikem před jistým „stereotypem“ rodičovství. „*Já potřebuji, jsem za to ráda, že mám změnu prostředí, že můžu pracovat, že můžu ten mozek taky jakoby směřovat někam jinam než jen k tomu dítěti*“ (Anna, TE). Právě změna prostředí a možnost vlastní seberealizace a rozvoje kariéry patří k významným pozitivům, které ženy vnímaly při kombinaci obou rolí. Ve výsledku pak střídání prostředí hodnotily jako přínos v nárůstu osobní spokojenosti právě v souvislosti s vykonáváním obou rolí. „*Že to bylo nejlepší, co jsem mohla udělat. Pro ni i pro mě, protože člověk si odpočine, ano, jako odpočine si. A potom jako i ta kvalita... Ten čas s ní strávený je o poznání jako lepší, vyšší, než prostě když bych s ní byla pořád.*“ (Lenka). Z výše uvedeného tvrzení můžeme v kontrastu s konceptem „intenzivního mateřství“ vidět, že ne vždy množství stráveného času s dítětem musí znamenat kvalitně strávený čas.

Významnou rolí, která je přítomna ve výpovědi zkoumaných žen a promítá se do role mateřské i doktorandské, je *role partnerská*. Zkoumané ženy se ve výpovědích shodly, že je to partner, kdo jim poskytuje výraznou podporu pro setrvání ve studiu a v jeho dokončení, tak paradoxně partnerská role je v rámci pomyslného žebříčku často až na posledním místě. Lenka ve své výpovědi popisuje poměrně běžnou situaci většiny zkoumaných žen: „*... a v jistém ohledu nás to trochu jako zbrzdilo, no. Přece jenom jako taková ta intimní oblast tam jako ne teď úplně jak kdy funguje, no.*“ Přestože se ve výpovědích respondentek objevují informace o tom, jak je současný životní styl stmelil a jak se snaží předcházet tomu, aby plnění mateřské a pracovní role ovlivnilo jejich soužití, můžeme v rámci realizovaných rozhovorů nalézt informace o nárůstu počtu hádek, proběhlé partnerské krizi a rovněž se ve výpovědích několika žen objevuje dopad na jejich intimní soužití. I když partnerská role bývá v řadě případů upozaděná a čas strávený s partnerem je do jisté míry limitován, dle vyjádření velké většiny respondentek jsou to právě muži,

kteří podporují ženy v dokončení jejich doktorského studia a vnímají vesměs pozitivně, že jejich partnerky tzv. nesedí doma a nevěnují se pouze péči o dítě, ale rovněž pracují na rozvoji svých intelektuálních schopností. Tématu partnerské spokojenosti a roli partnera žen v akademickém prostředí se blíže věnuje studie Očenáškové a Sobotkové (2014b).

Mnohočetnost rolí, jak již bylo v odborné literatuře (viz např. Hašková, 2005; Hardy et al., 2016; Očenášková & Sobotková, 2014a; Ward & Wolf-Wendel, 2004) mnohokrát uvedeno, mnohdy může pracující ženy vést ke konfliktu mezi jejich pracovní a mateřskou rolí. Jak naznačuje text výše, konflikt rolí pocítily víceméně všechny zkoumané ženy. Každá z nich jej ale prožívala s jinou intenzitou, jinou délkou, a rovněž způsob zvládnutí konfliktu se lišil. Způsoby vyrovnání se s konfliktem rolí matky a doktorandky může do jisté míry ovlivnit i vnímání přístupu pracoviště. I přes vysokou náročnost studia a vědecké kariéry je řadou žen vyzdvihován pozitivní dopad studia na rodičovství v rovině určité míry spokojenosti, která se promítá do partnerského života, nebo v posílení si sebevědomí po návratu z rodičovské dovolené. Stejně tak je rovněž pozitivně hodnoceno rodičovství, které podle mnohých výpovědí vedlo u žen k vyšší produktivitě práce a lepší organizaci času.

*Očekávání žen v oblasti sladování ze strany akademického pracoviště
k matkám doktorandkám*

Jedním z témat, které bylo v rámci rozhovorů výrazně diskutováno, byla míra podpory vůči ženám matkám ze strany pracoviště. V rámci zkoumaných dat můžeme rovněž identifikovat různou míru očekávání vůči pracovišti v oblasti sladování rodičovství a doktorského studia, která se poté projevuje v odlišné interpretaci přístupu pracoviště.

Je nutné podotknout, že charakter prostředí je definován na základě subjektivních pocitů a názorů respondentek s ohledem nejen na to, jak jsou naplňována jejich očekávání při podpoře sladování rodičovství a doktorského studia, ale rovněž jak jim samotným se daří skloubit obě životní oblasti včetně jejich vlastní seberealizace. Analyzovaná data nám odkrývají tři různá vnímání přístupu pracoviště optikou zkoumaných žen, které jsou pro mnohé z nich klíčové pro jejich „fungování“ v rámci akademického prostředí a s ohledem na jejich další působení v akademické sféře. Jedná se o tzv. *podporující přístup (family friendly)*, který byl ve zkoumaném vzorku zastoupen v menší míře a je spojen s ženami, které jsou spokojeny s možnostmi, jež jim prostředí nabízí. Dále o tzv. *neutrální až genderově slepý přístup*, v němž jsou zastoupeny ženy, které považují přístup pracoviště jako daný a vůči prostředí nemají téměř žádná očekávání. V neposlední řadě pak ve výpovědích žen objevují hodnocení, která lze zahrnout pod tzv. *nepodporující až nepřátelský přístup*,

jenž se objevoval převážně v technických a v menší míře v přírodních oborech, kde sice ženy očekávají určitou míru podpory. Tu jim však prostředí nemůže nebo nechce poskytnout. I když vidíme tři odlišná vnímání pracovního prostředí, snahou zkoumaných žen je sladit rodičovství a doktorské studium a nalézt spokojenost v obou životních oblastech. V návaznosti na to pak volí odlišnou copingovou strategii přiměřenou jejich interpretaci prostředí, která jim pomáhá se zvládnutím kombinace obou oblastí.

Ženy, které interpretují své pracovní prostředí, jako podporující zdůrazňují důležitost mezilidských vztahů na pracovišti. Přístup vedení a kolegů hodnotí jako přátelské a vstřícné, prostředí se vyznačuje otevřenou akceptací jejich mateřské role včetně podpory žen při slaďování. Rovněž jsou to ženy, které minimálně nebo vůbec nepřerušily doktorské studium v souvislosti s narozením dítěte. Tento fakt dokládá výpověď Jany (PŘ), která v době pořízení rozhovoru měla pětiměsíčního syna a v průběhu celého rozhovoru vyzdvihovala přístup vedení pracoviště v otázce jejího dalšího zapojení v průběhu rodičovské dovolené: „*Nemají s tím jako problém. Vysli mi se vším jako vstříc. Pan děkan mi řekl, at' si dokonce vyberu jako nějaké rostliny, které se mi budou jako líp stanovovat, které hned sklídím, nebudu mít s tím práci třeba na tříkrát, na čtyřkrát.*“ Můžeme říci, že uvedený přístup se odrážel i v celkovém nastavení žen, které se v něm pohybují, a které akademické prostředí považují za ideální prostředí pro skloubení rodičovské a pracovní role. V rámci tohoto přístupu je rovněž možné identifikovat nejvýraznější ztotožnění se s rolí doktorské studentky, potažmo vědkyně. Přístup pracoviště a podporu kolegů jako důležitý faktor vnímá rovněž Lenka (EK): „...*takže malá tady byla několikrát a moc se jí tady líbilo, ale já jsem jako nikdy nezaznamenala nějakou, jako že by někdo řekl, nemůžete ji sem brát nebo tak. Pět tejdnu po porodu jsem se šla podívat na malou obhajobu dizertace a v podstatě všichni mi řekli, že mi ji budou blídat, abych se mohla jít v klidu podívat. Takže jako velmi vstřícný přístup.*“ Lenka patří ke skupině žen, které se vyznačovaly touhou po akademické kariéře již před narozením dítěte a přerušování akademické kariéry se snažily eliminovat na krátkou dobu. Zároveň ale patří ke skupině žen, která se setkává s negativními reakcemi okolí mimo akademické prostředí, právě kvůli svému „brzkému“ návratu a určité míře prioritizace role vědkyně. U této skupiny žen je rovněž vidět výrazná podpora partnera jak v oblasti rodičovství, tak i v oblasti vědecké kariéry. Bára (PŘ): „*S manželem jsme přemýšleli, že bychom se třeba i odstěhovali někde za moře nebo jinam mimo Českou republiku a zkusili to [mluví o postdoktorské stáži v zahraničí, pozn. autorky].*“ Ženy, které vnímají své pracovní prostředí jako podporující, pak snáze volí jako způsob vyrovnání se s náročností mateřských a studijních povinností strategii obě oblasti sladit. Samy rovněž určují, do jaké míry se ztotožňují s rolí mateřskou a do jaké míry s rolí doktorandskou.

V analyzovaných datech jsou však nejvíce zastoupeny ženy, které od svého pracovního prostředí téměř nic neočekávají a přístup prostředí vnímají jako běžný stav. Anna (TE): „*Úplně stejný jako předtím. Jako člověk se s tím musí smířit. Asi jsem to čekala. Nepředpokládala jsem, že by mi tady vycházeli nějak extra vstříc.*“ Přístup pracoviště hodnotily ženy jako *neutrální*, nebo také bez zájmu. „*Já bych řekla, že absolutně neutrálně, jako že to nikoho nezajímá.*“ (Hanka, HU). Ač z pohledu žen je přístup prostředí nazýván neutrálním, při detailnějším zkoumání bychom jej mohli nazvat termínem *genderově slepý*, jelikož se jedná o prostředí, které ve své podstatě ignoruje rodičovství svých vědeckých pracovníků. Jedná se zpravidla o pracoviště, která nezohledňují rozmanité potřeby a různé role žen i mužů, a zachovávají proto status quo a nepomáhají proměnit nerovnou strukturu genderových vztahů. Jedná se o taková pracoviště, kde např. není zaveden plán genderové rovnosti, přístup k zaměstnancům dle genderové příslušnosti je spíše intuitivní než cílený a často kopíruje zavedené genderové stereotypy (srov. např. Formánková, Maříková, Křížková, & Volejníčková, 2015; *Gender blindness*, 2017).

V rámci neutrálního přístupu je možné nalézt jednotlivce, kteří se snaží této skupině žen určitým způsobem vyjít vstříc: „*Tak tady v podstatě jako pokud se nejedná o nějaké jednotlivé lidi, tak vám nikdo jako neryjde vstříc, jo.*“ (Gábina, HU). Velmi často je to školitel či přímý nadřízený zkoumaných žen. Přestože se přístup v rámci tohoto prostředí tváří navenek neutrálně, dílčí kroky jednotlivých pracovníků, nejčastěji přímého nadřízeného, poukazují na snahu a jisté tendence poskytnout ženám alespoň minimální podporu. Jednalo se např. o úpravu časového harmonogramu nebo o snížení administrativy. Je nutné ale podotknout, že se tak konalo v rámci individuální dohody mezi respondentkou a zpravidla jejím školitelem, aniž by se jednalo o standardní postup známý všem pracovníkům. V rámci tohoto prostředí pak vnímáme snahu žen o určité oddělení rodičovství a doktorského studia jako dvou nezávislých životních prostor.

Snaha o oddělení obou životních oblastí vedla v některých případech ke strategii žen „*skrývat mateřství*“, tak jak zaznívá ve výpovědi Františky (HU): „*Spíš jsem se občas tak jako styděla za to, že... Nebo, jo, snažila jsem se spíš jako o tom nemluvit někde, že teda jako mám děti a tak.*“ Toto jednání mohlo jednak pramenit z určité představy, že v případě, že se žena stává matkou, může chtít určité výhody či úlevy, jednak také z obavy, do jaké míry může mateřství ovlivnit její profesní zapojení. Tendence otevřeně se nehlásit k mateřství může být rovněž chápána i jako určitý výraz nejistoty či obavy ve vztahu k pracovišti. Může být způsobena právě jeho tzv. neutrálním či slepým přístupem vůči ženám s malými dětmi. „*Skrývání mateřství*“ můžeme vnímat i jako strategii pro zajištění si pozice v týmu, kdy právě mateřství vnímají samotné ženy jako možný limit při rozhodování o zapojení do výzkumného projektu. „*Já jsem měla právě příležitost pracovat na tom projektu a spíš mně připadalo, že kdybych, já*

nevím, řekla, já nevím, teďka půjdu na mateřskou, budu mít druhé dítě, tak že by třeba jako mě vynechali z toho projektu, že by řekli, tak ona asi nebude mít čas, tak spíš kvůli tomu.“ (Františka, HU). Zkušenost, kdy rodičovství vstoupilo do úvah a rozhodování o zapojení do projektu, popisuje Dana (HU): *„Takže prostě ta kamarádka říkala jako prostě: buď ještě ponížíme úvazky, [...] anebo prostě někdo přijde jakoby z kola ven. Takže jsem jakoby v téhle situaci řekla, [...] ne úplně ráda, ale prostě jdu z kola ven, protože mě čeká mateřská, rodičák.“* Zkušenost Dany ukazuje, že „skrývání mateřství“ může být pro některé ženy možnou strategií, jak být nebo zůstat zapojen do projektů a projektových žádostí (více viz Bardoel, Drago, Cooper, & Colbeck, 2011). Zároveň ale může tento přístup vést k tomu, že pracoviště nebudou moci změnit některé své zaběhnuté mechanismy, protože nebudou mít zpětnou vazbu, jak např. ženy podpořit, případně zjistit, jaká jsou jejich očekávání. Tímto se ženy mohou dostat do určitého začarovaného kruhu, kdy okolní prostředí má pocit, že ženy-matky vlastně nic jiného oproti ostatním nepotřebují, a ženy se mohou obávat, aby si deklarovaním rodičovství nesnížily svoji kredibilitu.

Tím, že se prostředí navenek tvářilo nezaujatě vůči studentkám matkám, docházelo často i k situaci, kdy v případě, že ženy musely vzít své dítě na pracoviště, tak se buď necítili příliš komfortně, nebo s odstupem času začaly zvažovat, jestli je jejich počínání vhodné. Stejně jako předchozí skupina žen i tyto ženy vnímají jako důležitou podporu svých partnerů, zároveň jsou zde přítomné i pochybnosti o smyslu studia. *„Někdy jako zase na druhou stranu, když člověk přijde a je takovej nervózní, a to zase jako proč vůbec, proč to dělám? Takový otázky jako: proč to vlastně děláš? Jo, co z toho budeš mít? Je to vůbec ke něčemu?“* (Gábina, HU). Ve výpovědích této skupiny žen byla patrná do jisté míry „časově omezená podpora“ směřující k úspěšnému zakončení studia, nikoliv však k dlouhodobějšímu setrvání ve vědeckém prostředí po skončení doktorátu.

Posledním typem je pracovní prostředí, které zkoumané ženy hodnotily jako *nepodporující*, místy až nepřátelské, jež se v různé míře objevovalo spíše v oblasti technických a přírodních věd. V rámci tohoto přístupu ženy popisovaly vlastní zkušenost s prvky diskriminace, místy až velmi otevřené a do jisté míry i s nepřátelským nastavením nejen ze strany vedení, ale rovněž i některých kolegů. Jedním ze znaků nepřátelského přístupu je minimální až nulová tolerance přítomnosti dítěte na pracovišti, byť se jednalo i o nezbytně krátkou dobu. Svoji zkušenost s nepodporujícím přístupem pracoviště shrnuje Iva (PŘ), která v průběhu rozhovoru popisovala svoji situaci ohledně práce v laboratoři a nutnosti přítomnosti dítěte na pracovišti po dobu nezbytnou na kojení. Situace poté vygradovala v konflikt s kolegyní a v podstatě dle její výpovědi i k rozdělení pracoviště ve vztahu k ní: *„Ránu mně dala spíš ta druhá kolegyně, která prostě tam nastoupila, když mně se víceméně narodila Adélka, takže ta prostě filtrovala takový ty věci, že jsem [...] No, prostě mi to takhle*

vždycky vyfiltrovala, že všichni jsou na mě naštvaní a že jako co tady vlastně dělám.“ Nejen tato negativní zkušenost, která respondentku zasáhla do takové míry, že se v době pořízení rozhovoru vyhýbala osobnímu kontaktu s pracovištěm, poté vedla v důsledku k obratu, kdy poměrně cílevědomá doktorandka s plány na pokračující vědeckou kariéru zvolila strategii úniku a odchodu z vědeckého prostředí po dokončení doktorského studia. Její přístup k vědecké činnosti shrnuje následující úryvek: „*Jakoby věda je strašně krásná, strašně zajímavá, ale strašně časově náročná. A ještě jako měla jsem výbornou pozici, protože napůl jsem byla v labině a napůl u počítače.*“ Iva patří ke skupině žen, které přicházely na doktorát s ambicemi na vědeckou kariéru stejně tak jako s ambicí stát se matkou a předpokládaly, že bude možné skloubit oboje. Jejich očekávání vůči pracovnímu prostředí v oblasti sladování však nebyla naplněna a tato skupina žen se rozhodla odejít nebo již opustila akademické prostředí.

S náznaky diskriminace či kladení možných překážek se rovněž setkala Karolína (TE) od nadřízeného, který ji dle jejího vyjádření považoval za ozdabu a rozptýlení jejich vyložené mužského pracovního kolektivu. Zároveň i Karolína v souvislosti s rodičovstvím dochází k myšlence, že ženy s dětmi do vědy nepatří. „*A jsem jako rozhodnutá, že si dodělám jako doktorát a že odejdu, jako nebudu se dál věnovat vědě, protože nejsou jakoby podmínky v těch technických oborech pro matky jakoby ve vědě.*“ Karolína se v průběhu celého rozhovoru pořád vracela k nemožnosti sladit rodičovství a doktorské studium a zároveň poukázala na další zhoršení vztahů především s vedoucím pracoviště. Pokud měla Karolína dle svých slov do otěhotnění určitou možnost profesního rozvoje v podobě konferencí, zahraničních cest, tak s příchodem syna nastal dle jejího vyjádření obrat: „*Jakože třeba jsem chtěla jít jakoby na konferenci, ted'ka mě něco jakoby zajímalo, ale že bych musela jet s Toníkem, a to jako šéf tak nějak jako zavrhl, že bych z toho nic neměla a že mi to nezaplatí, no.*“ Přestože se můžeme domnívat, že důvodem pro zamítnutí mohl být nedostatek financí pracoviště či nevhodnost zvolené konference, tak v průběhu rozhovoru několikrát zaznívaly informace o tom, že pracoviště se nepotýká s nedostatkem financí, a pokud některý z jejich kolegů přišel s požadavkem na zvýšení platu, byl vedoucí ochoten jednat o navýšení finančního ohodnocení.

Zkoumané ženy citlivě vnímají negativní přístup včetně určitých předsudků k jejich osobě ze strany některých kolegů, případně jejich nadřízeného v souvislosti s jejich rodičovstvím: „*No paní vedoucí mě nejprve chtěla dát do knihovny, že když mám teda po té mateřské, tak si možná myslela, že nechci dělat nějakou takovou odbornou práci.*“ (Anna). Přičemž žádná ze zkoumaných žen neuvedla, že by v rámci své profese uvažovala nebo dokonce požadovala úpravu pracovní náplně v oblasti odborné pracovní činnosti. Tento fakt může být spojen s představou okolí o náročnosti vědecké práce a jistém zažitém stereotypu, že ženy s malými dětmi do vědy nepatří, jak o něm hovoří Linková a kolegové (2013). Rovněž si ženy uvědomují určitý hendikep v oblasti

publikační činnosti, stejně tak připouštějí, že v důsledku nemožnosti mobility jsou dále limitovány např. v oblasti juniorských grantů. V rámci tohoto prostředí rovněž vidíme nejvyšší zastoupení ze zkoumaných žen, které se rozhodly po dokončení doktorátu vědu opustit i přesto, že dle jejich vyjádření by měly šanci na trvalejší pracovní úvazek, a to právě z důvodu, že vnímají, že v jejich pracovním prostředí lze těžko sloučit rodičovskou a doktorandskou roli.

Diskuse a závěr

Předložená studie reflektuje vnímání vztahu mezi jednotlivými životními rolemi doktorských studentek s malými dětmi včetně přínosů kombinace těchto rolí, ale zároveň i s ohledem na potenciální rizika především v souvislosti s možným odchodem z akademického prostředí. V rámci prezentovaných výsledků byly popsány hlavní role, které ženy prožívají a které vnímají za důležité v kontextu slaďování rodičovství a doktorského studia. Jedná se o roli: mateřskou, doktorandskou a partnerskou. V souvislosti s prožíváním jednotlivých rolí můžeme rovněž pozorovat i rozdílnou míru identifikace a prioritizace pro danou roli. Nezastupitelné místo má role mateřská, která je v logice priorit zkoumaných žen na prvním místě. I když všechny zkoumané ženy logicky hovoří o určitém obratu v souvislosti s novou rolí, pro mnohé z nich zůstává důležitá role doktorandská. Významné místo má rovněž role partnerská, která se prolíná do obou uvedených rolí a je důležitým prvkem v oblasti slaďování těchto životních oblastí. V návaznosti na prožívání jednotlivých rolí se ukazuje určité spojení s očekáváními vůči pracovnímu prostředí. Míra vzájemného propojení se pak projevuje v interpretaci pracovního prostředí ve třech možných rovinách: prostředí podporující, neutrální až genderově slepé a nepodporující až nepřátelské. To, do jaké míry se ženám daří spojit očekávání a možnosti prostředí s prožíváním jejich rolí a mírou sladění obou oblastí, se projevuje v odlišných copingových strategiích, které zkoumané ženy volí při vyrovnávání se s požadavky, jež na ně klade rodičovství a doktorské studium. Je důležité podotknout, že dosavadní zjištění vychází z momentálně prožívané situace zkoumaných žen, a jsem si vědoma, že v různých etapách studia se mohou jednotlivé strategie lišit či mohou být voleny naprosto odlišné než ty, které jsou uvedeny v tomto textu. Téma slaďování rodičovství a vědecké kariéry patří mezi témata, která jsou v českém prostředí zkoumána v posledních letech. Výraznou aktivitu v této oblasti vidíme především v práci Sociologického ústavu Akademie věd, jež se komplexně zabývá postavením a podmínkami žen ve vědě (např. Cidlinská, 2015; Linková et al., 2013; Vohlídalová, 2011; Šaldová, 2007 aj.). Dále pak můžeme vidět dílčí snahu o popis oblasti slaďování osobního a rodinného

života v akademickém prostředí v textu Zormanové (2016), jež ve svém příspěvku navazuje na zjištění prezentovaná Linkovou a autorským kolektivem (2013). Zahraniční studie ukazují, že téma sladování rodičovství a vědecké kariéry je zde mnohem aktuálnější tématem, jemuž je věnována poměrně velká pozornost (viz např. Bagillhole, 2002; Hardy et al., 2016; Laguhlin, 2000; Rolin & Vainio, 2011; Sang et al., 2015; Van den Brink & Benschop, 2012; Ward & Wolf-Wendel, 2004). Do již proběhlých výzkumných šetření v České republice byly zařazeny ženy na všech vědeckých pozicích, tedy i včetně doktorského studia. Přestože statistické ukazatele (Postavení žen v české vědě, 2017; She Figures 2015, 2016) upozorňují na nízký počet zastoupení žen ve vědeckém prostředí, oproti nárůstu počtu žen v doktorském studiu, zůstává problematika rodičovství a doktorského studia do jisté míry mimo pozornost. I když z různých ukazatelů víme, že z akademického prostředí odchází velké zastoupení žen na počátku vědecké kariéry (viz např. Cidlinská, 2015; Maes et al., 2012), dosavadní výzkumy se této skupině mezi výzkumníky věnují spíše okrajověji či jako součástí širšího výzkumného souboru. Právě s ohledem na specifika doktorského studia si tato studie mj. klade za cíl detailně popsat prožívání různých životních rolí doktorských studentek s malými dětmi v kontextu rozvoje jejich vědecké kariéry.

V českém prostředí je věnována pozornost v oblasti rovnováhy mezi pracovním a osobním životem především v souvislosti s budováním kariéry spíše u profesí, které jsou časově i z hlediska pracovní náplně náročné. Mezi tato povolání jsou pak zařazeny rovněž akademické pozice (Očenášková & Sobotková, 2014b). Do jisté míry je zde diskutabilní, kam svojí povahou zařadit doktorské studium. Z hlediska vzdělávacího systému spadá doktorské studium do systému vysokého školství (viz zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách), kdy je považováno za přípravu na budoucí samostatnou vědeckou činnost.

Náročnost skloubení těchto rolí se do jisté míry poté odráží na tom, že se zmíněné role mohou a často dostávají do konfliktu s rolí partnerskou. K podobnému zjištění dochází ve své studii i Vohlídalová (2011), jež hovoří o náročném úkolu pro ženy, které chtějí být úspěšné jak v zaměstnání, tak v soukromém životě. Na úspěšnou akademickou dráhu pak dle Vohlídalové můžeme pohlížet jako na možnost její seberealizace, ale zároveň jako na potenciální zdroj rolového konfliktu a v případě partnerského života i na možný konflikt s partnerem. K podobným zjištěním docházím i ve své studii, kdy sice zkoumané ženy v rozhovorech až na výjimky hovořily o tom, že současné prožívání rodičovské a doktorandské role se nijak zásadním způsobem nepromítá do jejich partnerského života, přesto je ale v jednotlivých výpovědích patrný určitý nesoulad v partnerském fungování. Mullen, Kelly a Kelloway (2008 in Očenášková & Sobotková, 2014b) konstatují, že právě mnohočetnost rolí a zásah pracovního života do osobní sféry, který pozoru-

jeme i v našem zkoumaném souboru, může ohrožovat partnerskou spojenost žen, stejně tak se projevuje zvýšeným stresem a určitou nespokojeností v rodině.

Na druhou stranu je potřeba říci, že zjištěná data ukazují rovněž pozitivní stranu slaďování rodičovství a doktorského studia, kdy vzájemná kombinace vede k určitému osobnímu uspokojení zkoumaných žen, ať už v podobě kvalitně stráveného času s dítětem či pocitu osobního rozvoje, tak i ve formě zlepšení organizačních schopností a zefektivnění jejich akademické práce. Jako další přínos kombinace mateřské a doktorandské role vnímají ženy právě nárůst partnerské spokojenosti či upevnění vztahu, přestože některé z nich připustily překonání partnerské krize.

Prezentovaná data se rovněž věnují otázce očekávání žen v oblasti podpory při slaďování doktorského studia a rodičovství. Ve výpovědích žen bylo možné sledovat určitou linku mezi naplněním jejich očekávání ze strany pracoviště a s úvahami na odchod z vědeckého prostředí. Přestože jsem si vědoma, že se jedná o malý výzkumný vzorek, analyzovaná data ukazují, že v souvislosti s rodičovstvím si ženy začínají uvědomovat určitá specifika vědecké práce, a především více vnímají jakési „neviditelné bariéry“ v systému (viz např. Linková et al., 2013). Ve výpovědích respondentek zaznívalo jasné přesvědčení, kdy všechny respondentky i přes negativní zkušenosti, které zažily, jasně deklarovaly odhodlání studium dokončit. V čem se ale odlišovaly, byly jejich plány na setrvání v akademickém prostředí. Z dvanácti zkoumaných žen pouze čtyři uváděly, že chtějí pokračovat v akademické práci. Zbylé ženy vážně uvažovaly o odchodu, nebo již měly zaměstnání mimo akademické prostředí. Zde se moje výsledky do určité míry protínají se zjištěním Cidlinské a Vohlídalové (2015), které se zabývají odchody pracovníků z vědeckého prostředí. Nejvíce zastoupenou skupinou, která vědecké prostředí opouští, pak byli pracovníci s dokončeným doktorským studiem (47 %). Následují pak ti, kteří odcházeli na pozicích doktorandů, tedy před získáním doktorského titulu (37,2 %). Přestože byli ve zkoumaném vzorku více zastoupeni muži, tak vidíme, že období začínající vědecké kariéry je pro odchod z vědy poměrně rizikové. Jako hlavní důvod uvádějí respondenti z jimi provedeného výzkumu především finanční stránku, zde se shodovaly jak ženy, tak i muži. Samotné autorky připouštějí, že zahraniční studie poukazují na genderové rozdíly v motivacích k odchodu. „*U mužů převažuje nespokojenost s příjmy, u žen jsou důvody rozmanitější. Pro muže je faktor příjmu klíčový, neboť se vnímají jako primární živitelé rodiny. Ženy naopak považují svůj příjem z hlediska rodinného rozpočtu jako sekundární a větší důraz kladou na možnosti slaďování rodinných a pracovních povinností*“ (Cidlinská & Vohlídalová, 2015, s. 17). V tomto bodě se výsledky mého šetření přiklánějí spíše k zahraničnímu modelu, kdy pro zkoumané ženy bylo ve většině případů prioritou sladit rodičovství a doktorské studium, nikoliv primárně finanční

zajištění. Tento fakt může být způsoben jednak tím, že v mé studii jsou zastoupeny pouze ženy, oproti výraznějšímu zastoupení mužů ve studii Cidlinské a Vohlídalové (2015), ale rovněž tím, že všechny ženy svorně přiznávaly, že role živitele rodiny připadala na jejich partnera. Vzhledem k malému vzorku nelze ze získaných dat jasně určit, které obory jsou ohroženy více odchodem začínajících vědkyň. Přesto je možné pozorovat určitý náznak směřující do oblasti technických a přírodních věd v závislosti na přístupu pracoviště.

Tímto článkem bych ráda přispěla do diskuse ohledně podmínek a podpory začínajících vědkyň s malými dětmi v rámci vědeckého prostředí, stejně tak bylo mým cílem přiblížit prožívání rodičovství a doktorského studia žen, které se rozhodly pro cestu skloubení mateřství a studia současně.

Literatura

- Acker, J. (1990). Hierarchy, jobs and bodies: A theory of gendered organizations. *Gender and Society*, 4(2), 139–158.
- Acker, J. (1992). Gendered institutions: From sex roles to gendered institutions. *Contemporary Sociology*, 21(5), 565–569.
- Bagilhole, B. (2002). Challenging equal opportunities: Changing and adapting male hegemony in academia. *British Journal of Sociology of Education*, 23(1), 19–33.
- Bagilhole, B., & White, K. (Eds.). (2003). *Generation and gender in academia*. London: Palgrave Macmillan.
- Bardoel, E. A., Drago, R., Cooper, B., & Colbeck, C. (2011). Bias avoidance: Cross-cultural differences in the US and Australian academies. *Gender, Work & Organization*, 18(1), 157–179.
- Cidlinská, K. (2015). *Koho a proč ztrácí česká věda?* Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z <http://www.genderaveda.cz/novinky/odchody-zprava-z-vyzkumu>
- Cidlinská, K., & Linková, M. (2013). Ekonomie příslibu: Pracovní nejistota a gender na počátku vědecké dráhy. In M. Linková et al. (Eds.), *Nejisté vyhlídky: Proměny vědecké profese z genderové perspektivy* (s. 51–80). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Cidlinská, K., & Vohlídalová, M. (2015). Zůstat, nebo odejít? O deziluzi (začínajících) akademických a vědeckých pracovníků a pracovníc. *Aula – časopis pro vysokoškolskou a vědní politiku*, 23(1), 3–36.
- Červinková, A. (2007). Na vědecké dráze: Příští zastávka „rodičovství“. In K. Šaldová (Ed.), *Cesty labyrintem: O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování* (s. 26–35). Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dudová, R., & Hašková, H. (2014). Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 15(2), 19–32.
- Dvořáčková, J., Pabian, P., Smith, S., Stöckelová, T., Šíma, K., & Virtová, T. (2014). *Politika a každodennost na českých vysokých školách: Etnografické pohledy na vzdělávání a výzkum*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Fischer, J., & Vltavská, K., et al. (2014). *DOKTORANDI 2014: Základní výsledky šetření postojů studentů doktorských studijních programů vysokých škol v České republice*. Praha: MŠMT.

- Formánková, L., Maříková, H., Křížková, H., & Volejníčková, R. (2015). *Gender a rovnováha moci: Podpora rovného přístupu žen a mužů do řídicích pozic v sociálním a konvenčním podniku v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Gender blindness*. (2017). Vilnius: European Institute for Gender Equality. Dostupné z <http://eige.europa.eu/rdc/thesaurus/terms/1157>
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Greenhaus, J., Collins, K. M., & Shaw, J. D. (2003). The relation between work-family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 510–531.
- Guendouzi, J. (2005). I feel quite organized this morning: How mothering is achieved through talk. *Sexualities, Evolution and Gender*, 7(1), 17–35.
- Hardy, A., McDonald, J., Guijt, R., Leane, E., Martin, A., James, A., Jones, M., Corban, M., & Green, B. (2016). Academic parenting: Work-family conflict and strategies across child age, disciplines and career level. *Studies in Higher Education*. DOI:10.1080/03075079.2016.1185777
- Hašková, H. (2005). Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*, 6(1), 22–27.
- Hošek, V. (2001). *Psychologie odolnosti*. Praha: Karolinum.
- Charmazová, K. (2006). *Constructing grounded theory*. London: SAGE.
- Chromková Manea, B., & Rabušic, L. (2014). Plodnost a preferenční teorie v České republice – nové metodologické a empirické poznatky. *Data a výzkum – SDA Info 2014*, 8(1), 41–62.
- Ivie, R. et al. (2002). *Women physicists speak. The 2001 international study of women in physics*. New York: American Institute of Physics. Dostupné z www.aip.org/statistics/reports/women-physicists-speak
- Jandourek, J. (2012). *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada.
- Kezba, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.
- Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha: Grada.
- Laughlin, M. J. (2000). Looking back to look forward: Reflection on women's issues (feminism?) in academy. *Clothing and Textiles Research*, 18(3), 202–206.
- Linková, M. et al. (2013). *Nejisté vyhlídky: Proměny vědecké profese z genderové perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Linková, M., & Červinková, A. (2013). „Vlastní laboratoř“: Akademické trajektorie a gender v současných biovědách. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*, 14(1), 15–26.
- Maes, K., Gvozdanic, J., Buitendijk, S., Hallberg, I., & Mantilleri, B. (2012). *Women, research, universities: Excellence without gender bias*. Leuven: Leru. Dostupné z www.leru.org/files/publications/LERU_Paper_Women_universities_and_research.pdf
- Marshall, C., & Rossman, B. G. (2006). *Designing qualitative research*. London: SAGE.
- Matonoha, J. (2005). Žena a věda: Feministické epistemologie a kritika vědeckého diskurzu. In M. Linková & A. Červinková (Eds.), *Myslení hranic: Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt* (s. 25–36). Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Mezinárodní audit výzkumu, vývoje a inovací v ČR*. (2011). Brighton: Technopolis group. Dostupné z www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj/mezinarodni-audit-vyzkumu-vyvoje-a-inovaci-v-cr-technopolis
- Mills, J., & Briks, M. (2014). *Qualitative methodology: A practical guide*. London: SAGE.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.

- Možný, I. (1975). Pojmový komplex teorie sociální role. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 24(G19), 83–104.
- Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Neusar, A., & Charvát, M. (2012). *PhD existence v oboru psychologie v České republice a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Očenašková, V., & Sobotková, I. (2014a). Partnerská spokojenost žen pracujících v akademických povoláních. *E-psychologie*, 9(1), 14–32.
- Očenašková, V., & Sobotková, V. (2014b). Když se dva světy potkávají: Role partnera v životě ženy s akademickým povoláním. *Psychologie a její kontexty*, 5(1), 39–61.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Thousand Oaks: SAGE.
- Pavlicová, M. (2016). *Náklady intenzivního mateřství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Postavení žen v české vědě. Monitorovací zpráva za rok 2015*. (2017). Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rolin, K., & Vainio, J. (2011). Gender in academia in Finland: Tensions between policies and gendering processes in physics departments. *Science Studies*, 24(1), 26–46.
- Sang, K., Powell, A., Finkel, R., & Richards, J. (2015). Being an academic is not a 9–5 job: Long working hours and the 'ideal worker' in UK academia. *Labour & Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work*, 25(3), 235–249.
- She Figures 2015*. (2016). Brusel: European Commission. Dostupné z ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/she_figures_2015-final.pdf
- Sladování osobního a pracovního života – Jak na to?* (2011). Praha: Gender studies, o. p. s. Dostupné z genderstudies.cz/download/toolkit_web.pdf
- Statistická ročenka MŠMT 2016/2017. Data o studentech, poprvé zapsaných a absolventech vysokých škol*. (2017). Praha: MŠMT.
- Strauss, A. L., & Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Šaldová, K. (Ed.). (2007). *Cesty labyrintem. O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Špaténková, N. (2004). *Krise – psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada.
- Švaříček, R., & Šedová, K. et al. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: Pravidla hry*. Praha: Portál.
- Van den Brink, M., & Benschop, Y. (2012). Gender practices in the construction of academic excellence: Sheep with five legs. *Organization*, 19(4), 507–524.
- Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020*. (2014). Praha: Úřad vlády České republiky.
- Vohlídalová, M. (2011). Není možné přerušit práci a říct, že tady 4 roky nebudu: O strategiích kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi. *Socioweb*, 10(9), 3–4.
- Vohlídalová, M. (2013). Vědkyně mezi dvěma mlýnskými kameny: O podmínkách kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi. In M. Linková et al. (Eds.), *Nejisté vyhlídky: Proměny vědecké profese z genderové perspektivy* (s. 99–126). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ward, K., & Wolf-Wendel, L. (2004). Academic motherhood: Managing complex roles in research universities. *The Review of Higher Education*, 27(2), 233–257.
- Wengraf, T. (2001). *Qualitative research interviewing: Biographic, narrative and semistructured methods*. London: SAGE.
- Willerton, J. (2012). *Psychologie mezilidských vztahů*. Praha: Grada.

- Wright, S., Williamson, K., Schauder, D., & Stockfeld, L. (2003). Choice and constraint in academic work on campus and at home. *Labour & Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work*, 13(3), 19–35.
- Zábrodská, K., Mudrák, J., Květon, P., Blatný, M., Machovcová, K., & Šolcová, I. (2014). Work environment and well-being of academic faculty in Czech universities: A pilot study. *Studia paedagogica*, 19(4), 121–144.
- Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (školský zákon). (1998). Praha: Tiskárna Ministerstva vnitra.
- Zormanová, L. (2016). Ženy slaďující vědeckou profesi a soukromý život. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*, 6(1), 86–103.

Kontakt na autorku

Klára Harvánková

Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

E-mail: harvankova@phil.muni.cz

Corresponding author

Klára Harvánková

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: harvankova@phil.muni.cz

